

ALICJA SZAJNOWSKA I BARBARA MISZEWSKA

ANALIZA FUNKCJONALNA SOBÓTKI

Sobótka powstała jako ośrodek targowy u stóp Ślęży, pogańskiego miejsca kultu i praktyk religijnych. Pierwotny charakter miasta utrwalił się we wrzecionowatym układzie zabudowy, typowym dla osad targowych XII—XIII w. Rozwijającej się osadzie nadano prawa miejskie w 1339 r. Dalszy rozwój miasta zahamowały wojny husyckie i wojna trzydziestoletnia. W XIX w. zaczęto interesować się licznymi zabytkami kultu pogańskiego i pozostałościami architektury romańskiej wczesnego okresu chrześcijańskiego. W związku z tym Sobótka stała się bazą wycieczek turystycznych w masyw Ślęży. Dodatkowym elementem przyciągającym wycieczkowiczów był zdrowy klimat. Obecnie dominującą funkcją miasta jest przemysł wydobywczy oparty na bazie miejscowych surowców mineralnych, głównie granitu i skalenia. Granit sobótczański znany był już w okresie lateńskim i wykorzystany jako surowiec do licznych pomników kultu pogańskiego. Jego eksploatację na skalę przemysłową zaczęto w XIX w.¹

Sąsiedztwo rozwiniętych ośrodków przemysłowych, jak Wrocław, Świdnica i Dzierżonów, zdecydowało o reaktywowaniu walorów masywu Ślęży jako ośrodka rekreacyjnego. Projekt założenia Dolnośląskiego Parku Kultury i Wypoczynku „Ślęża” eksponuje funkcję turystyczną w dalszym rozwoju miasta, obok rozwijającego się nadal przemysłu wydobywczego. Obie te funkcje i związane z nimi usługi uzupełnione są funkcjami ośrodka lokalnego, jakie miasto pełni dla rolniczego zaplecza.

Sobótka jako miasto o bogatej przeszłości, różnorodnych funkcjach i nakreślonych perspektywach rozwoju stała się przedmiotem zainteresowania różnych specjalistów. Wyrazem tego zainteresowania były m. in. badania terenowe prowadzone ze studentami geografii w lipcu 1969 r.

¹ *Szkice z dziejów Śląska*, pod redakcją E. Maleczyńskiej, t. I, Wrocław 1953, rozdz. I; H. Cehak-Hołubowiczowa, *Olimp śląski*, Warszawa 1953.

Obserwacje i materiał ankietowy zebrany podczas badań stał się załącznikiem tego opracowania. Uzupełniający materiał statystyczny zaczerpnięto w Powiatowym i Miejskim Inspektoracie Statystyki, w Wydziale Gospodarki Komunalnej w Sobótce i w Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej.

Z badanego terenu wybrano do szczegółowszego opracowania miasto Sobótkę (tzn. także Górkę i Strzeblów, które znajdują się obecnie w granicach administracyjnych miasta Sobótki) oraz leżącą w bezpośrednim sąsiedztwie interesującą ze względu na formy użytkowania ziemi wieś Strzegomiany. W badaniach terenowych zwrócono uwagę na aktualne funkcje Sobótki i możliwości ich rozwoju w okresie perspektywicznym.

W rozwijającym się ośrodku turystycznym rolnictwo zatrudniające 16% ogółu zatrudnionych odgrywa nadal ważną rolę. Co więcej, zarysowały się przed nim dalsze możliwości i perspektywy rozwoju w kierunku specjalizacji. Na badanym terenie istnieją zarówno naturalne, jak i ekonomiczne warunki sprzyjające rozwojowi gospodarki rolnej. Niekorzystna jest jednak struktura własnościowa. W Strzegomianach przeważają gospodarstwa średnie od 5 do 10 ha, skupiające 70% wszystkich gruntów, natomiast w Sobótce — niskodochodowe gospodarstwa chłopo-robotnicze. Struktura upraw w Strzegomianach jest zdeterminowana warunkami naturalnymi. W uprawach dominują: pszenica (30%), buraki cukrowe (7,5%) i ziemniaki (6%); niskoprocentowy udział żyta wynosi zaledwie 0,1%². W Sobótce struktura upraw nie jest dostosowana do warunków naturalnych, co na ogół jest zjawiskiem charakterystycznym dla terenów uprzemysławianych. Zwykle przeważają na takich terenach użytki zielone. W rozpatrywanej miejscowości łąki i pastwiska oraz lasy stanowią połowę powierzchni użytkowanej rolniczo. Nawet na małych działkach chłopo-robotniczych i robotniczych uprawiane są rośliny niepracochłonne, głównie ziemniaki i żyto. Mimo dużego areału użytków zielonych nie rozwinęła się jednak hodowla.

Ta niezbyt korzystna sytuacja w gospodarce rolnej badanego terenu trwała do 1965 r., kiedy to zwrócono uwagę na możliwości Sobótki jako ośrodka wypoczynkowego i zaplecza aglomeracji miejskiej Wrocławia. Z tych względów zaczęto propagować kontraktację sadów i warzyw. Długoterminowe niskoprocentowe kredyty Banku Spółdzielczego przyczyniły się do zwiększenia areału użytków trwałych i warzyw. Areał sadów powiększył się w ciągu 5 lat o 13,3 ha i wynosi obecnie 7,1% ogólnej powierzchni użytków rolnych. Wysadzono 1200 drzewek owocowych i 10 000 krzewów porzeczek. Powierzchnia warzyw wraz z truskawkami

² Spis rolny 1965 r. i 1969 r., Powiatowy Inspektorat Statystyczny we Wrocławiu.

wzrosła z 16,5 ha w 1965 r. do 44,5 ha w 1969 r. Zajmują one obecnie 8,5% powierzchni uprawnej³.

Poczynania te zmieniły strukturę użytkowania ziemi. Pierwszeństwo zdobyły użytki trwałe i warzywa. Przyczyniło się to do całego szeregu przemian: 1. intensyfikacji gospodarki rolnej, 2. zmiany nastawienia gospodarczego i kierunku produkcji, 3. wprowadzenia nowych form upraw.

Nowe narastające zmiany w rolnictwie Sobótki znajdują swoje odzwierciedlenie w terenie. Przy uprawie porzeczek wykorzystuje się miejscowe warunki fizjograficzne. Użytki trwałe przesuwają się na eksponowane na południowy wschód stoki masywu Ślęży. W celu maksymalnego wykorzystania powierzchni stoków terasuje się je, tworząc trzy poziomy uprawy stokowej. Istnieją zatem wszelkie warunki do rozwoju sadownictwa i warzywnictwa na badanym obszarze. Można też zwiększyć powierzchnię pod warzywa przez wprowadzenie dwupoziomowej uprawy. Do tej pory jedynie 11,2% powierzchni sadowniczej zostało wykorzystane na uprawy dwupoziome.

Obok gospodarstw posiadających warzywa w uprawie gruntowej istnieją gospodarstwa typowo „warzywnicze”, dysponujące inspektami i szklarniami⁴. Tego rodzaju gospodarstw jest 19, przy czym posiadają 7 szklarni o łącznej powierzchni 37,25 ha oraz 267 inspektów o powierzchni 706,76 ha.

Jak już wspomniano, rozwój sadownictwa jest zjawiskiem powszechnym. Największy udział sadów występuje w gospodarstwach wielkości 2—7 ha (tab. 1)⁵. Powierzchnia ich maleje zarówno w gospodarstwach większych, jak i mniejszych. Gospodarstwa duże, o mieszanym kierunku produkcji, bardzo rzadko uwzględniają w płodozmianie uprawy trwałe. Gospodarstwa bardzo małe, w tym wypadku chłopo-robotnicze, nie dysponują wystarczającą siłą roboczą do uprawy pracochłonnych warzyw i krzewów owocowych.

Liczba krzewów porzeczek sukcesywnie wzrasta. W 1969 r. zanotowano 32 716 szt. Obecnie przypada 117 drzew i krzewów owocowych na 1 ha użytków rolnych. Dla Polski wskaźnik ten wynosi 3,4 szt. na 1 ha. Jakkolwiek jest to na razie uboczny kierunek produkcji gospodarstw indywidualnych, to istnieją już pewne nadwyżki odprowadzane do punktu skupu Zakładów Winiarskich we Wrocławiu. Zakład ten skupuje ostatnio rocznie od 100 do 120 ton porzeczek i od 50 do 60 ton truskawek. Powinno to skłonić odpowiednie władze resortowe do uruchomienia na

³ *Statystyka warzywnictwa 1950—1967*, GUS, Warszawa 1969.

⁴ Rejestr szklarni i inspektów w Sobótce w 1969 r., Powiatowy Inspektorat Statystyczny we Wrocławiu.

⁵ Spis drzew i krzewów owocowych w Sobótce w 1965 r., Powiatowy Inspektorat Statystyczny we Wrocławiu.

miejscu zakładu przetwórczego. Sady te oprócz walorów praktycznych mogłyby być dodatkową atrakcją, szczególnie w okresie kwitnienia, podobnie jak to ma miejsce w Łącku na Nowosądecczyźnie.

Tab. 1. Drzewa i krzewy owocowe w Sobótce w 1965 r.

Struktura własnościowa (w ha)	Liczba sadów	Powierzchnia w ha	Liczba			
			drzew	drzew przy drogach	krzewów porzeczeki	innych krzewów owocowych
0,10— 0,50	25	4,35	650	1787	2620	486
0,51— 2,00	11	2,93	297	250	4568	70
2,01— 5,00	11	7,89	660	280	5255	76
5,01— 7,00	6	6,77	482	321	10012	121
7,01—10,00	4	1,04	43	106	211	11
powyżej 10,00				7		
Razem	57	22,98	2132	3015	23716	764

Podstawową funkcją Sobótki jest obecnie przemysł, oparty głównie na surowcach mineralnych. Daje on największe możliwości zatrudnienia przekraczające w tym zakresie wymogi samego miasta. Kopalnie Surowców Mineralnych, Kamieniolomy Granitu i Zakłady Drzewne mogą w tej chwili, po uwzględnieniu dojeżdżających do pracy, zatrudnić jeszcze około 80 osób, ale przede wszystkim mężczyzn.

Poszczególne działy przemysłu zatrudniają w sumie 52% (średnia dla Polski 25%) czynnych zawodowo (37,4% mężczyzn i 14,6% kobiet)⁶.

Tab. 2. Zatrudnienie w przemyśle na terenie Sobótki według gałęzi przemysłu w 1969 r.

Gałęzie przemysłu	Zatrudnienie		
	ogółem	mężczyźni	kobiety
Przemysł mineralny	629	568	61
Przemysł drzewny	257	181	76
Przemysł browarniany	94	50	44
Przemysł pozostały	150	11	139
Razem	1130	810	320
%	100,0	71,6	28,4

Wysoki wskaźnik zatrudnienia dotyczy głównie mężczyzn. Jedyna w zestawieniu przewaga kobiet wynika z istnienia Zakładów Galanteryj-

⁶ Plan perspektywiczny Sobótki, Wojewódzka Pracownia Urbanistyczna we Wrocławiu.

nych „Dolbut”. Zakład ten nastawiony jest na produkcję chałupniczą i zatrudnia 110 kobiet.

Zatrudnienie w przemyśle i pozostałych działach gospodarki narodowej⁷ ilustruje tab. 3.

Tab. 3. Bilans zatrudnionych w Sobótkie w 1965 r. według działów gospodarki narodowej oraz założenia planu na 1985 r.

Działy gospodarki narodowej	1965 r.				1985 r.				
	liczba	%	w tym kobiet		liczba	%	przyrost	w tym kobiet	
			liczba	%				liczba	%
Ogółem	2190	100,0	880	38,2	3650	100,0	66,6	1350	36,9
przemysł	1130	52,1	320	38,2	1850	57,0	49,3	450	24,9
budownictwo	90	4,2	10	28,2	200	5,7	7,5	40	20,0
rolnictwo i leśnictwo	350	16,0	170	11,0	450	12,4	6,8	220	29,0
transport i łączność	147	7,8	77	26,3	300	8,2	10,5	150	30,8
obróć towarowy	49	2,6	15	48,5	120	3,3	3,8	30	25,0
gospodarka komunalna i mieszkaniowa	60	2,4	30	55,2	150	4,1	6,1	70	46,7
oświata i kultura	153	7,0	100	60,3	200	5,6	3,3	140	70,0
zdrowie i opieka społeczna	92	4,3	70	75,0	180	4,8	6,1	150	83,0
administracja	52	2,3	30	72,5	100	2,6	3,3	60	66,0
inne	52	2,3	100	20,0	100	2,6	3,3	40	40,0

Wszystkie inne poza przemysłem działy gospodarki narodowej dysponują nieporównanie mniejszymi możliwościami zatrudnienia. W sumie oferują 550 miejsc dla mężczyzn i 510 dla kobiet. Wysoka liczba zatrudnionych w rolnictwie kobiet świadczy o feminizacji tego zawodu i występuje głównie w gospodarstwach małych, z których mężczyźni odeszli do innych zawodów. Ogólnie na terenie Sobótki 100 kobiet poszukuje zatrudnienia, a około 70 wyjeżdża do pracy do innych miejscowości. Niedobór miejsc pracy zmniejszyć mogłoby uruchomienie zakładu przetwórstwa owoców, o czym już wspomiano.

Dominacja przemysłu, i to głównie wydobywczego, w bilansie zatrudnienia wpływa z jednej strony na wysoki — powyżej średniej krajowej (45,5%) — wskaźnik czynnych zawodowo mężczyzn (co w grupie ludności w wieku produkcyjnym daje 106% zatrudnionych i wskazuje na uzupełnienie tej grupy rocznikami poniżej i powyżej wieku produkcyjnego przy wielkości ogólnie niższej od średniej dla Polski (tab. 4).

⁷ Bilans zasobów siły roboczej i zatrudnienia na terenie miasta Sobótki opracowany przez Powiatową Komisję Planowania Gospodarczego przy Powiatowej Radzie Narodowej we Wrocławiu.

Tab. 4. Ludność w wieku produkcyjnym i czynni zawodowo w Sobótce w 1965 r.

Wyszczególnienie	Liczba			Procentowy wskaźnik czynnych zawodowo	
	ludności ogółem	ludności w wieku produkcyjnym	czynnych zawodowo	w stosunku do ludności ogółem	w stosunku do ludności w wieku produkcyjnym
Ogółem	6260	3090	2320	36,5	75,4
Mężczyźni	3200	1600	1702	53,2	106,0
Kobiety	3060	1490	944	30,7	60,3

Wspomniany wysoki wskaźnik zatrudnienia mężczyzn spowodowany jest też dojazdami do pracy. W sumie ponad 10% zatrudnionych na terenie Sobótki dojeżdża z miejscowości powiatu wrocławskiego, świdnickiego i dzierzoniowskiego⁸. Większość ich zatrudnia przemysł (tab. 5).

Tab. 5. Dojeżdżający do pracy na terenie Sobótki według działów gospodarki narodowej

Wyszczególnienie	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Przemysł	130	119	11
Rolnictwo i leśnictwo	24	19	5
Transport i łączność	8	3	5
Handel i usługi	32	10	22
Kultura i oświata	9	3	6
Administracja	3		3
Razem	206	154	52

Słabo zróżnicowany profil zakładów pracy powoduje z kolei niską aktywizację zawodową kobiet i równocześnie wpływa na istnienie poważnej liczby wyjeżdżających do pracy, z czego na podstawie szacunku wyjeżdża do⁹:

Wrocławia	— 216 osób
Świdnicy	— 81 „
miejscowości pow. wrocławskiego	— 94 „
miejscowości pow. świdnickiego	— 62 „
Razem:	463 osoby

Choć w okresie perspektywicznym zwiększy się zatrudnienie w innych działach gospodarki, głównie w działach związanych z ruchem turystycz-

⁸ Tamże.⁹ Tamże.

nym (obrót towarowy, budownictwo, gospodarka komunalna, zdrowie), największy przyrost miejsc pracy będzie miał miejsce w przemyśle, co przy niezmiennym wskaźniku czynnych zawodowo nie zmniejszy napięcie w bilansie zatrudnienia.

Rozwijające się w Sobótce funkcje odbiły się na charakterze zabudowy miasta. Każdy okres historyczny, w którym wysuwa się na czoło któraś z jego kolejnych funkcji (targowa, wypoczynkowa, przemysłowa), pozostawił ślad w postaci charakterystycznych dla tego okresu form zabudowy. Najstarsza funkcja — targowa — utrwaliła się we wrzecionowatym planie ulic dzisiejszego centrum miasta. Nie zachowały się natomiast prócz kościoła Św. Jakuba z XII—XIII w. żadne budynki z tego najwcześniejszego okresu istnienia Sobótki jako miasta.

Istniejąca czynszowa zabudowa centrum powstała w końcu XIX w. Prawie całkowicie zniszczona w czasie wojny, została odbudowana, nie wzbogacono jednak wyposażenia mieszkań. Ogranicza się ono do gazu, wodociągu i kanalizacji. Jedynie nowe budynki powstałe po 1960 r. mają łazienki. Jednak i tu nie założono centralnego ogrzewania.

Najstarszą istniejącą zabudowę posiada włączona do Sobótki dawna wieś wzdłuż ulic Armii Czerwonej i Kościuszki. Zabudowa głównie szeregowa z zapleczem gospodarczym powstała na początku drugiej połowy XIX w.¹⁰ Budynki wyposażone są w gaz, lokalną kanalizację i wodociąg. Do każdego z domów przylega działka o powierzchni ok. 1000 m².

Uruchomienie w połowie XIX w. kamieniołomów granitu wpłynęło na powstanie w centrum Strzeblowa zabudowy wielorodzinnej. Budynki te posiadają tylko elektryczność. W latach 1900—1910 powstało dla robotników browaru osiedle w Górcie, składające się z 11 dwurodzinnych domów z zubożałą częścią gospodarczą (chlew, pralnia). Każdy z domów posiada działkę 550 m². Budynki wyposażone są jedynie w elektryczność. Zły stan budynków spowodowany jest głównie zaleganiem wody gruntowej.

Na przełomie XIX i XX w. zaczęły powstawać wille i domki letniskowe. Budowano je głównie na stokach Gozdnicy. Powstanie ich było wyrazem rozbudzonych zainteresowań zabytkami i walorami przyrodniczymi Ślęży. Domy na działkach o powierzchni 800 m² wyposażone są, podobnie jak wszystkie dotychczasowe, w światło, wodociąg, kanalizację i podłączone są także do sieci gazowej. W jednostce tej zachowały się w postaci relikwów działki z zabudową zagrodową.

Najwięcej istniejących osiedli powstało w okresie międzywojennym¹¹.

¹⁰ Niemiecka mapa topograficzna 1 : 25 000, arkusz Sobótka, 1880 r.; niemiecka mapa topograficzna 1 : 25 000, arkusz Mirosławice, 1884 r.

¹¹ Niemiecka mapa powiatu świdnickiego 1 : 100 000 wydana w Berlinie w 1936 r.

Dla robotników kamieniołomów i pracowników kolejowych zbudowano w tym czasie typowe dla tego okresu osiedla domków jednorodzinnych przy ul. Świerczewskiego i Wrocławskiej oraz domków szeregowych przy ul. Ślężnej. Stan techniczny budynków w tych jednostkach jest stosunkowo dobry. Domy oprócz wodociągu, kanalizacji i elektryczności posiadają często gaz, łazienki i centralne ogrzewanie. Są to najczęściej domy prywatne. Równocześnie podobne osiedla domków jednorodzinnych dla robotników kamieniołomów i Kopalni Surowców Mineralnych zbudowano w Strzeblowie. Stan budynków jest na ogół dobry. Domy nie mają jednak wodociągu ani gazu. Mankamentem jest także — szczególnie w osiedlu kopalni surowców mineralnych — duże zapylenie pochodzące z kopalni. Całkowicie nowe, wybudowane w latach 1956—1958, jest również osiedle Strzeblowskich Kopalni Surowców Mineralnych. Nigdzie poza tym osiedlem nowa zabudowa nie stanowi zwartej i zorganizowanej jednostki. Nowe domy spotyka się jedynie jako uzupełnienie lub kontynuację wcześniejszego typu, np. domy przy ul. Świerczewskiego, Słowackiego.

Nowe perspektywy, jakie otwierają się przed Sobótką jako centrum ruchu turystycznego w rejonie Ślęzy, powinny przyczynić się do poprawy stanu technicznego budynków i estetyki osiedli.

W planie budowy Dolnośląskiego Parku Kultury i Wypoczynku „Ślęza” Sobótka przewidziana jest jako ośrodek centralny, obsługujący cały ruch turystyczny w masywie Ślęzy. Na terenie parku wypoczywać będzie mogło jednocześnie około 18 000 osób w 1975 r. i około 29 000 w 1985 r. W związku z tym planuje się budowę kilku dużych ośrodków wypoczynkowych, każdy o pojemności od 6000 do 10 000 osób, w rejonie Sobótki, Górki i Sulistrowiczek. Oprócz tych wymienionych powstać ma 4—5 mniejszych ośrodków po 1000 osób w rejonie Strzegomian, Będkowiec i Strzeblowa.

Przewiduje się, że z bazy noclegowej korzystać będzie w 1975 r. 10% przybywających na wypoczynek, a w 1985 r. 20%, z bazy gastronomicznej odpowiednio 50% i 70%. Pokrycie tego zapotrzebowania nie będzie mogło nastąpić bez poważnych inwestycji w tym kierunku¹². Liczba miejsc gastronomicznych i noclegowych ma wzrosnąć z 240 (w tym 20 sezonowych) miejsc konsumpcyjnych i 442 noclegowe w 1965 r. do 940 konsumpcyjnych i 1600 noclegowych w 1975 r. oraz do 1800 miejsc konsumpcyjnych i 5000 miejsc noclegowych (w tym 1000 w budynkach trwałych) w 1985 r.

W ramach realizacji założeń Parku „Ślęza” zbudowano już w 1968 r.

¹² Wypoczynek świąteczny w okresie perspektywicznym w rejonie Wzgórz Trzebnickich i Sobótki opracowany przez Pracownię Zagospodarowania Turystycznego we Wrocławiu.

hotel „Pod Misiem” o 95 miejscach noclegowych z restauracją na 120 osób. W dalszym ciągu konieczne jest uporządkowanie dróg dojazdowych do Sobótki, ich modernizacja, poprawa stanu i wytyczenie nowych ścieżek pieszych oraz szlaków turystycznych w rejonie masywu, oddzielenie dróg wywozu drzewa od ruchu pieszego.

Spodziewany wzrost ruchu wypoczynkowego uwarunkowany jest konsekwentną realizacją planowanych inwestycji, a więc przede wszystkim zagospodarowaniem dwóch parków: Słonecznego nad Potokiem Sulistrowickim i Modrzewiowego w rejonie Gozdnicy i Wieżycy, połączonych wyciągiem turystycznym, budową basenu w Sobótce i kąpielisk w Sulistrowiczkach, remontem amfiteatru i wieży widokowej na Wieżycy. Niezbędne jest również zwiększenie liczby sklepów spożywczych i kiosków, budowa dworca PKS, stacji benzynowej, powiększenie liczby pracowników służby zdrowia, uruchomienie drugiej apteki.

W całym objętym planem rejonie musi poprawić się estetyka miejscowości i poszczególnych obiektów.

ANALYSE DER FUNKTIONEN DER STADT SOBÓTKA

Sobótka als Stadt mit reicher Vergangenheit, verschiedenartigen Funktionen in der Gegenwart und bestimmten Entwicklungsperspektiven interessiert Fachleute verschiedener Disziplinen. Ein Beispiel dafür sind die Geländeforschungen der Geographiestudenten im Juli 1969.

In dem sich entwickelnden touristischen Zentrum spielt die Landwirtschaft weiterhin eine wesentliche Rolle (15% der Beschäftigten und es besteht die Möglichkeit einer weiteren Entwicklung. Auf dem untersuchten Gelände gibt es besonders günstige natürliche und ökonomische Bedingungen für die Entwicklung des Gemüse- und Obstbaus.

Die hauptsächlich auf örtlichen Mineralrohstoffen fussende Industrie ist weiterhin die wichtigste Funktion der Stadt. Im Unterschied zu den anderen Bereichen der nationalen Wirtschaft bietet die Industrie die größten Beschäftigungsmöglichkeiten.

Neue Perspektiven und neue Funktionen der Stadt Sobótka eröffnen sich im Zusammenhang mit dem geplanten Bau des Niederschlesischen Kultur- und Erholungsparks „Ślęża”. Sobótka ist als Zentrum dieses Komplexes vorgesehen.